

Néprajztanítás az általános iskolában

Néprajztanítás az általános iskolában kétféle formában történhet: más tantárgyak anyagához kapcsolhatunk néprajzi ismereteket, vagy külön órában adhatjuk át azokat. Magam is sokfélét tanítottam életemben, általános iskolától a főiskoláig: hegedűt, zenetörténetet, iskolai éneket, annak tantárgy-pedagógiáját, hegedűmetodikát, ezen belül a hegedülés anatómiáját, fizikáját, s a hegedűirodalom ismeretét. De bármit tanítottam, mindig volt mód arra, hogy néprajzi ismereteket is fűzzek hozzá. Ha kinyitottuk pl. Bartók 44 hegedűduójának kottáját, ilyen címekbe botlottunk: Párosító, Szentivánéji, Szénagyűjtéskor, Újévköszöntő stb. Hogy lehet ezeket a darabokat néprajzi ismeretek nélkül igazán megérteni és tanítani? Sehogy se!

A tanítványaim azután vitték tovább a néprajzi ismereteket, s legnagyobb örömömről közölték sokan is felhasználják tanításukban, sőt az általános iskola első osztályától kezdve egyre több helyen külön órát is szentelnek néprajztanításra.

Aki erre még nem tud vállalkozni, az pl. ének, magyar, történelem vagy földrajz tanítása kapcsán számtalan lehetőséget talál néprajzi ismeretek közlésére. Ha ének-órán előkerül egy ilyen népdal:

Szánt a babám, csireg-csörög sej, haj, a járom.

Szánt a babám a benedeki határon.

Száraz a föld, a hármás eke nem állja,

Szép a babám, Benedeken sej, haj, nincs párja!

– ugyancsak szükség van a szövegben előforduló néprajzi ismeretek megbeszélésére. Mert manapság még sok felnőtt se tudná megmondani, milyen az a hármás eke? Legtöbben úgy képzelnék, hogy három ekevas van rajta. Ha én nem gyűjtök szántásvetést a falumban, és sem tudnám. De mivel gyűjtöttem, tudom, hogy valaha az ekéket méret szerint számozták, akárcsak manapság a cipőket: 35-ös, 40-es stb. Legkisebb volt a 2-es eke. Ezt csak tarlóhátásra használták. Legnagyobb a 9-es, ilyen nagyméretű ekét csak négy állat bír húzni, ezért csak uradalmakban használták. Leggyakoribb volt a 3-as, 4-es eke. Két állat húzta, s ez volt a mindennapi eke, amit általában használtak. Miről is szól a népdal? Olyan *rendkívüli* a szárazság, hogy a mindennap használatos eke már nem állja, nem tud megbirkózni a keményre száradt földdel. De a babám is olyan *rendkívül* szép, hogy Benedeken nincs párja!

Ennek ismeretében de másképp énekeljük ezt a népdalt. Számtalan példát hozhatnánk fel nemcsak népdalainkból, hanem a népi faluban gyökerező nagy költőink verseiből is arra, hogy milyen sok, ma már a legtöbb ember előtt ismeretlen néprajzi ismeretanyag fordul elő bennük. Ha fellapozzuk Arany János rövidebb verseit, ilyen szavakat találunk: eresz, pitvar, asztalszék, bogárlátú szántás, vet, takar, kalász, búzakereszt stb. Össze is raktam 100 diaképet azokról a tárgyakról, fogalmakról, melyek Arany János verseiben előfordulnak, s több iskolába elvittem. Legtöbbjükről fogalmuk sem volt a gyerekeknek. Vetitem a búzakeresztet, s kértem: mi ez? Azt felelik: szalma-kazal. Még az én sályi gyerekeim se tudták pl., hogy mi a kéve? Hogy értik meg akkor Tompa Mihály versét: „Mint oldott kéve/ széthull nemzetünk.” Sehogy! Néprajzi ismeretek nélkül, népismeret nélkül semmit sem lehet tanítani, s nem lehet népünket ismerő, azt szerető és érte valamit tenni is akaró embereket nevelni. Nagyon fontos, hogy aki magyart, éneket, történelmet vagy bármit is tanít és előfordul bennük valamilyen néprajzi vonatkozás, akkor tudjon róla beszélni.

Ílála Istennek, tanítványaim az én elképzelésemnél is tovább léptek. Nemcsak más tárgyakhoz kapcsolva, hanem külön órában is kezdték tanítani a néprajzot. Pong-

ráczné Gaál Elvira győrsági tanítónő azt mondta: van négy korrepetálási óra a tantervben, ebből egyet kinevezek néprajznak és kész! Első osztálytól elkezdte tanítani a néprajzot, meghozzá játékosan. Hogy a kollégáktól szemrehányás ne érje, 5. órában tartotta a foglalkozást. Ezért senki sem mondhatta, hogy a jó órákat elveszi a „fontos” tantárgyaktól, s arra már fáradtak lesznek a gyerekek. Így néprajzra jöttek a fáradt gyerekek, és óra végén nem akartak elmenni, mert annyira belemelegedtek, fel voltak lelkesedve. Délután olykor még a faluba is elmentek közösen gyűjteni, ünnepeken a rég feledésbe merült szokásokat újra eljátszani. Kiváló pedagógiai érzékkel vezette és vezeti ezeket a néprajzi foglalkozásokat. Nincs itt tankönyv, munkafüzet, semmi iskolaszaga sincs ezeknek az óráknak. De hogy mi minden ragadt így is ezekre a gyerekekre, azt elmondani nem lehet. Mindenkinél látni, hallani kellene.

Ma is sokat vesződünk az iskolával. Tanakodunk, vitatkozunk, hogy hogyan is kellene csinálnunk? Németh László már 1937-ben egyetlen mondatban pontosan megmondta, mi a legnagyobb fogyatékoságunk. Azt írja: *nem ismerjük a helyet, ahol élünk, nem ismerjük a népet, amelyhez tartozunk, nem ismerjük Európának azt a zónáját, amelybe beleékelődtünk és nincs magyar szemüvegünk Európára, amelyről fecsegünk.* Ha ezeken a hiányokon tudnánk segíteni, olyan csodálatos iskolánk lenne, amely párját ritkítatná a világon. Döbbenetesen nem ismerik ma a gyerekek a helyet, ahol élnek. Gyermek-honismereti szakkört vezetek Sályban, és meglepődtem: egy gyerek nem ismeri pl. annak a dombnak a nevét, amelynek aljában ott van a házuk. Semmit sem tudnak falujukról. Nem ismerik az embereket. Azt mondtam, gyűjtsetek gyerekek! – De kitől? Felsoroltam erre egy-két nevet. Kiderült, hogy nem ismernek senkit az idősebb korosztályból a faluban. Hát régen elképzelhetetlen volt, hogy a faluban ne ismernék egymást az emberek. Mindenki ismerte egymást, mindenki közhönt egymásnak, mert oskolából hazamenet el kellett mondani az utcán meg othon való viselkedés szabályát. Amelyik így szólt, s még a kis Gárdonyi Géza is naponta mondogatta, aki az én falumba járt iskolába:

*Menj az utcán csendesen,
Amint illik rendesen.
Ne beszéljess, ne lármázz,
Magadra mindig vigyázz.
Térj az öregebbnek,
Köszönj minden embernek.
Légy bár kicsiny avagy nagy,
Mutasd, hogy diák vagy.
Ha hazamész, apádnak
Csókolj kezet, anyádnak.*

*Úlj azután csendesen,
Ne háborgass senkit sem.
Ha testvéreid vannak,
Ők is reád vigyáznak.
Amint viseled magad,
Úgy indulnak utánad.
Hogyha iskolába mész,
Legyen nálad minden kész,
Úgy miként hazamenet,
Köszönj és csókolj kezet.*

De ezt így is kellett csinálni, mert Gárdonyi tanítója, a jó Malyáta Ignác felemelte nádpálcáját és azt mondta:

*Aki e szabály ellen vét,
Ami rút illetlenség,
Büntetési von magára,
Hogy szolgáljon javára.*

Még 80 éves korunkban is komolyan vették ezeket a szabályokat az emberek. Is merte és tisztelte is mindenki egymást. Ma nem ismerik a harmadik szomszédban lévőit sem. Itt kezdődik minden baj. Tehát ismerni kell a helyet, ahol élünk, s a népet, amelyhez tartozunk. Gyönyörűen mondta ezt Németh László. Tudunk olyan valamit

szeretni, amit nem ismerünk. De jó volna, Istenem, ha olyan társadalom nőne fel, amelyik ismeri a helyet, ahol él, s a népet, amelyhez tartozik.

A néprajzi gyűjtés csodálatos képességeket is kifejleszt az emberben. Bartók azt mondja, hogy a jó népdalgyűjtőnek valóságos polihisztnak kell lennie. Főlsorol hét tudományágat, aminek ismerete elengedhetetlen a népdalgyűjtéshez. A néprajzi munka e hétféle tudományág műveléséhez szükséges képességeket is fejleszt. Aki néprajzot gyűjt, annak tisztelnie kell a másikat, akitől gyűjt. Nem én vagyok a fontos, ha nem az, akitől gyűjtök, annak a tudása, véleménye. A megfigyelőképességet is fejleszt a néprajzi munka. Ma süketen, vakon mennek el az emberek a dolgok mellett. Még olyan fiataloknál is szomorúan tapasztaltam ezt, akik egyébként néptáncosok, tehát van köztük a népi kultúrához. Egy ilyen táncsoporttal elmentem Erdélybe két évvel ezelőtt. Megyünk csodálatos tájakon, s újságot olvasnak. Magáll az ember esze! Hát nem tudnak kinézni az ablakon, hogy lássák, amit még nem láttak soha. Így lassan érzéktelenné válunk minden szép iránt. Bezzeg ezek a kis győrsági gyerekek! Mennek a faluban, rögtön mondják az utca nevét, milyen a településformája milyen homlokzatú a ház. Tudják a lószerszámnak, ekének a részeit, földszerszámozzák a lovat, ismerik a jelesnapit, a lakodalmi szokásokat, a néprajzi tájegységeket. Ezért szeretik is népüket. Egy győrsági gyerek szülei Győrbe költöztek. Így más iskolába került. Mikor ezt megtudta, első kérdése ez volt: és ott is lesz néprajz?

A néprajz tanításhoz eligazító anyagot talál az olvasó *Néprajz az általános iskola kezdő szakaszában* című könyvemben, melyet az OKI adott ki a Tanító Kiskönyvtára sorozat 5. számaként 1992-ben. (Kapható Bp. Dorottya u. 8. alatti könyvesboltban). Ám a használójának a lelkére kötöm, hogy ennek alapján a helyi sajátosságoknak, változatoknak is nézzen utána, s abból induljon ki. Győrtől a Megyei Pedagógiai Intézet pedig kiadta Pongráczné Gaál Elvira tanmenetét az 1-4. osztályok számára.

Most van sajtó alatt egy másik könyvem: *Népi hagyományaink iskolai és amatőr színpadon*. Tulajdonképpen 70 jelenetbe sűrített magyar néprajz. Ezt valójában a tanítványaim kényszerítették ki belőlem. Amikor a tanítóképzőbe kerültem tanítani, érettségizett fiatalokkal kellett foglalkoznom, akik már igen távol voltak a népi hagyományoktól. Többségüket nem is érdekelte. Ilyen fiataloknak tartottam hát az énekorákat. De ezt nem úgy tettem, ahogy a tanterv előírta. Nem vettük mindjárt elő az általános iskolai énekkönyvet, hogy megtanuljuk a bennük lévő dalokat. Mindjárt az első órára bevittem a szigetközi, majd a rábaközi gyűjtésem közben készített diakepeket. Bemutattam a tájat, a benne lévő embert, annak életét, s a képekhez hozzáénekeltem a megfelelő dalokat. Így érezték meg a fiatalok, hogy a népdal nem az iskolai énekeskönyvekben, meg szolfézs példatárakban terem, hanem ezernyi szál köti őket ehhez a néphez, ehhez a földhöz, mely nekik is szülőföldjük. Aztán kezdtük tanulni a bemutatott dalokat, miközben arról is szót ejtettünk, hogyan lehet ilyen dalokból elvonni és játékos formában megtanítani a zenei írás-olvasás jelrendszerét.

Ezeknek az óráknak hamarosan jelentkezett is az eredménye. December felé azzal jöttek hozzám a tanítványaim, hogy klubestjük lesz, s azon valami rábaközi népszokást szeretnének eljátszani. Nem írnék nekik valami színpadra alkalmazott népszokást? Bevallom, soha életemben nem csináltam ilyet. De a tanítványaim kérésére hozzáfogtam. Elkészült a Kisalföldi farsang. Megtanultuk, s minden képeletet felülmúló sikert arattak vele. Azután következett a többi. Miközben az előadásra készültünk, s többször próbáltuk, játszottuk ezeket a népi szokásokat most már a főiskola falai között, azt tapasztaltam, hogy az abban résztvevők olyan meleg emberi közösséggé kovácsolódtak össze, amelyet semmilyen más módon nem lehetett volna elérni. Valaha azért született és élt a népdal, a sok színes népszokás, mert voltak emberek, akik összetartó közösségek. Ezek az élet gyökeres megváltozásával megszűntek. De ha a megváltozott körülmények között újra énekeljük a dalokat, újra megjátsszuk a szokásokat, azokban

akkora erőt nyerünk, amely ismét össze tudja forrasztani az egyre inkább széteső részeire bomló társadalmat.

Így gyűlt össze egy több, mint 500 oldalas kötetre való, jó félezer dallamot tartalmazó anyag, mely a győri Hazánk kiadónál most van sajtó alatt. Legalább 30 gyermekjeleket, aztán jelesnapi szokások, életutat kísérő szokások, munkaalkalmak szokásai: aratás, szüret, tollfosztó, kukoricafosztó, fonó található bennük nemcsak a határainkon belül, hanem az azon kívül élő magyar népcsoportok hagyományaiából is. Moldova, Erdély, Kárpátalja, Szlovákia, Burgenland, Délvidék folklórája egyaránt megtalálható közöttük. S ha ezeket a gyerekek, s legtöbbször akár felnőtt együttesek is megtanulják, megjuttassák, akkor igazán magukévá is teszik. Akkora anyag, hogy ha egy pedagógus évente csak kettőt is megtanít belőle, 35 esztendő alatt fog a végére érni. Egész pályafutásának műsorgondjait meg fogja oldani.

Kodály Zoltán mondja A magyar népzene című könyvének a végén: „A hagyomány formái változhatnak, de lényege ugyanaz marad, amíg él a nép, amelynek lelkét kifejezi.” És ez fordítva is áll: addig él a nép, ameddig a saját lelkét kifejező hagyományait elsajátítja és ápolja.

KACZIÁN JÁNOS:

Általános iskolások szakköre a levéltárban

A levéltárakról talán kevesebbet tudnak a pedagógusok, mint a múzeumokról, mert az valahogy természetesebb, hogy osztálykiránduláskor egy, a város intézményeinek látogatásakor a tanulók tanáraik segítségével elmennek a múzeumba. A levéltár általában kimarad ebből. Persze ennek olyan oka is van, hogy levéltárból egy van a megyeszékhelyen, nehezebb megközelíteni és valahogy zártabb intézménynek tűnik, mint a múzeumok. Nos, ezen a zártágon feltétlenül változtatni kell, s az ezzel kapcsolatos próbálkozásainkról szeretnék néhány dolgot elmondani.

Munkánk sajátossága, hogy ez a levéltár Szekszárdon van. Itt a városhoz való kötődés kérdéseivel másképpen kell foglalkozni, mint sok más városban, különösen pedig a kisebb falvakban. Szekszárd lakossága az elmúlt 50 évben a háromszorosára növekedett, az embereknek lassan már nincs szülőfalujuk, szülőháza, nem is beszélve, mert a környező települések gyermekei is a megyei kórházban születnek. Nincs szülőhely, de van helyette lakóhely. A lakóhely ismeretének, a lakóhely szeretetének jelentősége nagyon megnőtt. Ezért az általános iskolások körében hetente bizonyos rendszerességgel megpróbálunk szakszerűen foglalkozni olyan kérdésekkel, amelyek érzelmileg kötnek a lakóhelyhez, amelyeknek segítségével lakóhelyüket, városukat jobban ismerő és ezáltal jobban szerető, segítő emberré válnak és ha máshová kerülnek az országban, a világban, talán ott is hasonló módon gondolkodnak.

Milyen módszerek, lehetőségek kínálkoznak ehhez?

Az a tapasztalatom, hogy a levéltárakról téves értelmezések vannak a köztudatban. Eszerint a levéltár olyan hely, ahol néhány könyvkendő ember egy életen át poros iratokat lapozgat. Persze ez vele jár, de nagyon sok egyéb lehetőséget is kínál a levéltár. Ha a múzeum az emberek életével kapcsolatos tárgyi emlékek, használati tárgyak, fegyverek, ruhák, szerszámok és egyéb gyűjteménye, akkor a levéltár az írásos emlékeink tárháza, ahol a kéziratos emlékektől kezdve a nyomtatott régiségeken át, újságok, térképek, plakátok és olyanfajta kiadványok tömege áll rendelkezésre, ami máshol szinte sehol.

Az egyik lehetőség, hogy a tízenéves gyerekek a történettudomány segédtudományai segítségével foglalkoznak írástannal, származástannal, pecsétannal, földrajzzal,